

**PERSONAJLAR NUTQINING TARJIMADA QAYTA TALQIN QILINISHI
(A.L.QOZONCHI VA AZIZ NESIN ASARLARI MISOLIDA)**

Quvonchbek Juraqulov

TDSHU stajyor-o'qituvchisi, Toshkent, O'zbekiston.

Annotatsiya. Mazkur maqola yozuvchining o'ziga xos uslubini aniqlashga bag'ishlangan. Bunda tadqiqot obyekti sifatida turk yozuvchilarining yozgan asarlarida yozuvchiga xos bo'lgan uslub unsurlaridan bo'lmish asar qahramonlari nutqining tarjimasi xizmat qiladi. Asarlarda yozuvchi uslubiga xos bo'lgan personajlar nutqi tarjimasi bilan asliyatdagi na'munalari tahlilga tortilgan. Yozuvchilar personajlar nutqiga yashirgan yashirin ma'nolarni tarjimonlar qay tarzda tarjima qilganiga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlari: muallif uslubi, personaj nutqi, tarjima, asliyat, tarjima matni,

KIRISH

Muallif uslubi deganda biror bir muallifning muayyan bir davrda yaratgan asarlarida doim uchrab turadigan yoki uning butun ijodiga xos asosiy unsurlar majmuasi tushuniladi¹⁴. Yozuvchining badiiy xarakter yaratishdagi o'ziga xos tili, tasvirlash manerasi. Har bir chinakam ijodkor o'z uslubiga ega bo'ladi. Masalan, Navoiy g'azallari yuksak badiiyligi, fikrlarning teranligi bilan, Bobur asarlari esa musiqiyligi, tilining soddaligi bilan ajralib turadi. Uslub ijodkorning o'zligini, mustaqilligini belgilaydi. Ammo uslubni yozuvchi o'zi o'ylab chiqargan narsa deb qarash kerak emas. Ijodkor o'zidan avvalgi adib va shoirlarning asarlari bilan tanishar ekan, ulardan o'rganadi. Yozuvchilar o'zaro o'xshash bo'lishlari mumkin, lekin albatta, farqli jihatlari ham bo'ladi. Inson badiiy asar o'qir ekan asardagi ma'no bilan birlikda yozuvchining tushuntirish tili, badiiy uslubiga ham ahamiyatlidir.

Aziz Nesin, asl ismi Mehmet Nusret Nesin bo'lib, 1915-yil 20-dekabrda Istanbulda tug'ilgan va 1995-yil 6-iyulda Izmirda vafot etgan taniqli turk yozuvchisi va hajviyotchisidir. U qisqa hikoyalar, teatr asarlari va she'rlar kabi turli janrlarda ko'plab asarlar yaratgan.

Hayoti davomida turli qiyinchiliklarga duch kelgan bo'lsa-da, Aziz Nesin hajvni qarshilik ko'rsatish vositasi sifatida ishlatgan. U o'z asarlari tufayli ko'pincha senzura va sudlarga duch kelgan. Harbiy maktablarda o'qigan, bir muddat harbiy xizmatni o'tagan, ammo keyinchalik armiyani tark etgan. Turli ishlarda ishlagandan so'ng, jurnalistika va yozuvchilik bilan shug'ullangan. U Sabahattin Ali bilan birgalikda "Marko Paşa" nomli hajviy jurnalni chiqargan, turli gazetlarda ruknlar yozgan. 1962-yilda "Zübük" nomli hajviy jurnalni nashr etgan.

Uning asarlari turk adabiyotida muhim o'rin tutadi. "Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz", "Zübük", "Şimdiki Çocuklar Harika" va "Fil Hamdi" uning eng mashhur asarlaridandir. Uning asarlari nafaqat adabiyot olamida, balki kino va teatr sohasida ham katta rezonansga sabab bo'lgan. YUNESKO ma'lumotlariga ko'ra, Aziz Nesinning asarlari turk tilida ijod qiluvchi yozuvchilar orasida asarlari eng ko'p xorijiy tillarga tarjima qilingan to'rtinchi ijodkordir.

¹⁴ Salomov G'. Tarjima nazaryasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. – B. 60.

Aziz Nesinning hazil-mutoyiba tushunchasi ijtimoiy tanqidga asoslangan. U o'z asarlarida kundalik hayotdan olingan personajlarni hajviy tilda tasvirlar ekan, ijtimoiy muammolarni ham savol ostiga qo'yadi. Byurokratiya, korrupsiyaga botgan siyosatchilar va ijtimoiy adolatsizlik kabi mavzularni tez-tez tilga olgan. U hazilni nafaqat ko'ngilochar vosita sifatida ko'rmagan, balki ijtimoiy o'zgarish va xabardorlikning muhim vositasi sifatida ham foydalangan.

Tatqiqot uchun ham mana shunday hajviy asar hisoblangan "Odamni majburan telba qilishadi" hikoyasida ham yozuvchining jamiyatdagi bo'ayotgan kamchiliklar va muammolar qiynagan, yozuvchilar bunday vaziyatlarda, albatta, hajv yo'li bilan jamiyatdagi og'ir vaziyatlarni yozib chiqishadi. Aziz Nesinning qalamiga mansub asarlarni o'qir ekansiz, undagi uslub juda ham nozik ekanligiga guvoh bo'lasiz.

Maqsad va vazifalar: Mazkur tadqiqot ishining maqsadi, muallif uslubiga xos xususiyatlarni aniqlash. A.L.Qozonchi va Aziz Nesin asarlari va tarjima matnlari ko'rib chiqiladi. Ishning vazifalari quyidagilar:

- A.L.Qozonchi va Aziz Nesin uslubiga xos bo'lgan xususiyatlarni aniqlash;
- Muallif uslubiga xos bo'lgan xususiyatlarni tarjimada berilishini aniqlash;

Usullar: Muallif uslubini tarjimada saqlab qolishini aniqlashda A.L.Qozonchi va Aziz Nesin asari asl nusxasi va o'zbekcha tarjimasi qiyoslash va tahlil qilish usulidan foydalanildi.

Tadqiqot manbasi: A.L.Qozonchining "O'gay ona" va Aziz Nesinning "Odamni majburan telba qilishadi" asarlarining asli va o'zbekcha tarjimasi hisoblanadi.

Tadqiqot obyekti: Tadqiqotning obyekti sifatida A.L.Qozonchining "O'gay ona" va Aziz Nesinning "Odamni majburan telba qilishadi" asarlaridagi personajlar nutqi xos bo'lgan xususiyatlar: dialoglardagi jumla qurilishi, qahramonlar nutqi, ifoda shakli kabilarning tarjimada saqlanib qolganligini aniqlashdir.

NATIJA VA MULOHAZALAR

Ahmat Lutfi Qozonchi "O'gay ona" romanini juda ham soda tilda yozgan. Bu asar 1971-yilda yozilgan bo'lgani uchun ba'zi eski so'zlat uchraydi, ammo bu o'quvchiga qiyinchilik tug'dirmaydi. O'quvchi bu asarni o'qish davomida o'qishga qiynalmaydi. Adabiyotda shunday asarlar borki, ularni o'qish va tushunish o'quvchi uchun biroz qiyinchilik tug'diradi. Shu bilan birga yozuvchi xalq ishlatadigan soda tilda o'z asarlarini yozgan. Asar mobaynida yozuvchi jamiyatdagi ba'zi muammolarni birib o'tishga harakat qilgan. Barcha xalqlarda mavjud bo'lgan g'iybatchilik, jamiyatda behudaga vaqtni o'tkazish, bolalar o'rtasida yoshi kattalarga bo'lgan behurmatlik, tamaki mahsulotlariga o'rganib qolish, san'atkorlarning oddiy aholi uchun qilayotgan ta'siri, bilimsizlik va birovning haqini yeyish kabi muammolarni asarida berib o'tgan. Asarning asosiy g'oyasi yetimlarga muhabbat va shavfqat bilan bo'lish bo'lsa, yetimlarga bo'layotgan yomon munosabat, yetimlar o'gay ona qo'lida qanchalik qiynalayotganini ham ko'rsatib o'tadi. Asarning boshida xuddi shunday o'gay ona zulmidan aziyat chekkan Ismoil ismli bola haqida gap boradi. Uning boshiga tushgan tashvishlar, o'gay onasi qilgan zulmlari, onasizlikdan chekkan qayg'u-alamlari, onasi yo'q bo'lgani yetmaganday otasi ham o'gay onasi tarafga o'tib olib qilgan qilmishlarini tasvirlab o'tadi. Yozuvchi bu qahramon haqida shunchaki

gapirib o'tmaydi, balki uni voqealar rivojida asosiy ro'lga olib chiqadi va o'z qizini unga turmushga beradi. Shu yo'l bilan ikki emas, balki uch yetimga g'amxo'rlik qiladi.

Personajlarning o'z nutqi bo'lib, u adabiy tildan farqlanadi, ular qiyin so'zlarni ba'zan buzib talaffuz qiladilar – asl nusxada o'z aksini topgan bu so'zlashuv ushbu tarjimada ham imkon qadar asliga xos berilishi kerak. Masalan, Vasilii Shukshinning bir qahramoni yozuvchilikni havas qiladi, biroq uning adabiyotdan savodi haminqadarki, hikoya so'zini to'g'ri yozolmaydi – “packac” deb yozadi. Uni O'Hoshimov va X.Sultonovlar “hikoya” deb tarjima qiladilar. X.Ahrorova esa rus mujicklari tilida kelgan “фершал”, “рожество”, “аблакат” kabi so'zlarni “фельдшер”, “рожество”, “адвокат” tarzida tuzatib tarjima qiladiki, bu qahramonlar nutqining tabiiyligini yo'qqa chiqaradi¹⁵.

V.Xinkisning fikricha, asl nusxadagi sheva elementlarini tarjima qilinayotgan tildagi aynan sheva so'zlari bilan berish shart emas, uni so'zlarning o'zaro birikishi – sintaksis yordamida ham ifodalasa bo'ladi. Tarjimashunos M.Loriening fikri ham shunday bo'lib, shevalarni tarjima qilishda ona tilidagi biror shevadan foydalanmay, uni sintaksis va ma'lum intonatsiya yordamida ham aks ettirish mumkin¹⁶. S.Olimov ham F.Dostoyevskiyning “Jinoyat va jazo” romani tarjimasida Toshkent shevasiga xos “shag'am”, “ha-de”, “talinka”, “o'zi” o'rnida “o'zligi” so'zlarini qo'llagani uchun I.G'afurovni tanqid qilgan edi¹⁷.

Ba'zi yozuvchilar asarning jonli bo'lishi uchun personajlar nutqida mahalliy so'zlardan, shevaga oid so'zlardan foydalanadi. Shu yo'l bilan yozuvchi personajlar haqida ba'zi ma'lumotlarni bermasa ham, u ma'lumotlar bilinib turadi. Masalan: qahramonning qayerdanligi, savodxonlik darajasi, dunyoqarashi va e'tiqodi kabilar yozuvchi ifoda qilmasa ham, o'quvchi u qahramon haqida bilib turadi. Ahmat Lutfi Qozonchi bu asarida mahalliy va shevaga oid so'zlardan foydalanmagan, lekin yozuvchi personajlar nutqiga qo'shimcha ma'no yuklamagan degan fikrga borish xato hisoblanadi. Yozuvchi personajlar nutqi vositasida asar qahramonlarining e'tiqodi qay qarajada ekanligi, savodxonlik darajasi, dunyoqarashi va qahramonning o'sha paytdagi his-tuyg'ularini bilib olishimiz mumkin. Ba'zi personajlar nutqiga aloqador misollar orqali yuqoridagi fikrlarni daraklab o'tamiz.

– “Nereye böyle ey Ümmü Seleme?..

– Medine'ye gidiyorum.

– Hani kimse yok ya nında!..

– Allah'tan başka kimsem yok.

– Seni böyle yalnız başına bırakmam”¹⁸.

– “Qayerga, ey Ummu Salama?

– Madinaga ketyapman.

– Nega yoningda hech kim yo'q?

¹⁵ Hazratqulov M. Uslub va tarjima haqida ba'zi kuzatishlar // Tarjima san'ati (Maqolalar to'plami). 4-kitob. 1978. 271–272-betlar

¹⁶ Egamova Y. Tarjimada personajlar nutqidagi jonli til elementlarini aks ettirish masalasi // Badiiy tarjima – do'stlik quruli (Maqolalar to'plami). 33–34-betlar.

¹⁷ Olimov S. Ikkinchi tashrif // Tarjima san'ati. 5-kitob. 251-bet.

¹⁸ Kazancı A. Peygamberimize neden inanmadılar?. – İzmir: Işık yayınları, 2006. – S. 44

–Ha, Allohdan boshqa hech kimim yo'q.

–Seni yolg'iz qo'yib yubora olmayman”¹⁹.

Umuman olib qaralganda, qahramon jonli nutqi yaxshi tarjima qilingan, lekin “*Hani kimse yok yamda?*” gapini “Nega hech kim yo'q yoningda?” deb tarjima qilish maqsadga muvofiq. Yozuvchi bunday gap qurilishi bilan qahramon hayronligi, taajjublanganligini bildirgan bo'lishi mumkin. Shuning uchun dialog tarjima jarayonida qahramon shevada gapirsa, uning shevada gapirlanligini bildirish maqsadida gap qurilishini o'zgartirib uning noodatiyligini bildirish kerak.

Darlrum yoksa. Bir daha bana abla deme öyleyse. [Kazancı A. Üvey anne.15]

Tarjiması: Agar olmasang, boshqa opa dema. [A.L.Qozonchi. Eng sara asarlari. 12].

Yuqoridagi gapda qahramonning his-tuyg'ularini ifodalash maqsadida gap qurilishini o'zgartirgan. Bu ham personajlar nutqining jonli bo'lib turishiga xizmat qiladi. Bu tarjimada chiqarib berilmagan bu gapni quyidagicha tarchima qilib qaraydigan bo'lsak, personaj nutqining jonligini his qilamiz: xafa bo'laman, agar. Bundan keyin menga opa dema unaqada. Y.Egamovaning yozishicha: “Personajlar nutqidagi jonli nutq elementlarini muvaffaqiyatli o'girish uchun rasmiy lug'atlarga emas, xalq tiliga tayanish kerak. Negaki, jonli tilga oid so'zlar ko'pincha lug'atlarda qayd qilinmaydi, bo'lganlari ham aksari hollarda muayyan kontekst ruhiga mos kelavermasligi mumkin. Shu sababli tarjimaning asl nusxaga nechog'lik yaqin bo'lishi tarjimon mahoratiga, xalq tilini qay darajada egallaganiga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi”²⁰.

Ben senin ablan değil miyim İsmail? Her zaman gel yanma. [Kazancı A. Üvey anne. 16]
Tarjiması: Men senga opa bo'lmay, kimman? Yonimga tez-tez kelib tur. [A.L.Qozonchi. Eng sara asarlari. 13].

Yuqoridagi gapda ham gap qurilishi o'zgargan, buning sababi esa gap urg'usi bo'ladi. Ikkinchi gapdagi *her zaman gel yanma* gapida gap urg'usi oxirgi so'zga ya'ni yonimga so'ziga tushadi. Qahramon bu bilan gapdagi o'sha ma'noga urg'u bermoqda. Ne yaptun aşagda Fatma? [Kazancı A. Üvey anne. 17] **Tarjiması:** Pastda nima qilib yuruvding Fotima? [A.L.Qozonchi. Eng sara asarlari. 13].

Yozuvchilar atayin shunday gap qurilishidan foydalanadi, chunki gapiriyotgan paytimiz grammatik qoidalarga amal qilmasligimizni aks etiradi. Biz ham aslida gapning kesimini har doim gapning oxiriga qo'ymasdan gap o'rtasida yoks boshida ishlatamiz. Jonli nutqni o'quvchiga his qildirish maqsadida qilingan bu ishni tarjimada to'g'rilab qo'yish unchalik ham yaxshi emas. Bu gapni nima qilding pastda, Fotima? Deb tarjima qilsak maqsadga muvofiq bo'lardi.

yozuvchi bu bilan asar qahramonining qayerdan ekanligini aytmadan uning nutqi bilan qayerdanligini o'quvchiga ma'lum qiladi. Yozuvchilarning bunday yo'l tutishi asarga bo'lgan qiziqishni yanada oshiradi. shevada gapirilgan nutqni tarjima qilish jarayonida uni, albatta, shevada tarjima qilish kerak degan tushuncha yo'q, balki u qahramon shevada gapirganini

¹⁹ Qozonchi A L. Rasulullohga nega ishonmadilar?. – Toshkent: Munir, 2021. – B. 44

²⁰ Ochilov E. Tarjimashunoslik terminlariningizohli lug'ati. Toshkent, 2014. 52-B. 207B

ma'lum bir vositalar orqali ifodalash kerak, masalan, gap qurulishini o'zgartirish orqali. Yoki qosh bolaning nutqida bola "r" harfini ayta olmayapti, tarjimada ham biror nuqson bilan gapitirish kerak. Qahramon his-hayajon bilan gapirgan bo'lsa yoki gap qurulishiga umuman e'tibor bermasdan gapirsa, demak, tarjimon ham uni tarjimada iloji boricha shunday tarjima qilish kerak. Gap qurulishi buzib aytilgan gapni qanday tarjima qilganini quyidagi gapda ko'rib chiqamiz:

Aldatyorlar yavrum seni [Kazanci A. Üvey anne. 63].

Tarjimasi: *Seni ham aldashmoqda, gudarim* [A.L.Qozonchi. Eng sara asarlari. 54].

Tarjimasi: *Seni aldashmoqda, go'dagim* [A.L.Qozonchi. O'gay ona. 50]

Yuqoridagi gapda gap qurulishi qoidasiga amal qilinmagan. Har ikkala tarjimada ham gap qurulishiga amal qilgan holda tarjima qilgan, bu xato hisoblanmasa ham, yozuvchi uslubining to'g'ri o'g'irilishiga to'g'onoq bo'ladi. Turk tilidagi *yavru* so'zini go'dagim deb tarjima qilgan, bu yerda u so'zni go'dak so'zi bilan emas, bola so'zi bilan berganda yaxshi bo'lar edi. Yuqoridagi gapni quyidagicha tarjima qilish maqsadga muvofiq bo'lar edi: aldashyapti, bolam, seni. O'z o'zidan nega bunday tarjima qilish kerak degan savol tug'ulishi mumkin. bunday vaziyatda gap urg'usi sen so'ziga tushgan va personajlar nutqini jonli qilib chiqarish maqsadida bunday yo'l tutilgan biz uni to'g'rilab tarjima qilsak, biroz xatolikka yo'l qo'ygan bo'lamiz.

Peki kim soyluyor bunlari og'lum? [Kazanci A. Üvey anne. 74].

Tarjimasi: *Xo'sh, kim gapirdi bularni, o'g'lim?* [A.L.Qozonchi. Eng sara asarlari.63].

Tarjimasi: - *Xo'sh, kim gapirdi bularni, o'g'lim?* [A.L.Qozonchi. O'gay ona. 52]

Yuqoridagi gapda tarjimon personajlar nutqini juda yaxshi shaklda tarjima qilgan.

Tarjima jarayonida shu bilan birga asliyat matnda mavjud bo'lmagan gaplar ham qo'shib tarjima qilish orqali o'quvchining matni yanada yaxshiroq anglab yetishiga xizmat qilishi mumkin. Bunday gaplarga quyidagi misollar bilan izoh berishimiz mumkin:

Odamlar ma'qullay boshladilar [Aziz N. Adami zorla deli ederler. 8].

Ular biri olib, biri qo'yib og'iz ko'pirtirishdi [Aziz N. Adami zorla deli ederler. 9].

Ular bir bir so'z boshladi [Aziz N. Adami zorla deli ederler. 10].

Suhbatdoshlarning biri: [Aziz N. Adami zorla deli ederler. 13].

Xulosa: Muallif uslubi deganda biror bir yozuvchi ma'lum vaqt ichida yoki ma'lum bir asar yaratishda ishlatgan usullar tushuniladi. Taniqli va adabiyotda o'z o'rniga ega yozuvchi bo'lish uchun ijodkor o'z uslubini yaratish kerak. Tatqiqotimizda o'rganilyotgan yozuvchi o'z uslubini yarata olgan yozuvchi hisoblanadi. Yozuvchining tili soddaligi va xalqning muloqotdagi tilini o'z asarlariga ko'chirgani bilan boshqa turk yozuvchilaridan ajralib turadi. Xalqning jonli muloqot tili deganda mahalliy shevalar yoki ma'lum bir guruh insonlarigagina tushunarli bo'lgan tilda yozilgan degan fikrdan viroqmiz. Ifoda usullaridan ham keng foydalangan. Adib til imkoniyatlaridan juda keng tarzda foydalangan. Personajlar nutqiga alohida e'tibor qaratib unga turli qo'shimcha ma'nolar yuklagan.

Yozuvchilar o'z uslublari bilan boshqa yozuvchilardan farq qiladi. Bu asarda

ham boshqa asarlardan farq qilinishining sababi boshqa shu mavzuda yozilgan asarlardan ifoda usullari, voqealar rivoji, tili qandayligidir. Asar o'rgan asrda yozilgan bo'lishiga

qaramasdan eski soʻzlardan u qadar koʻp foydalanmagan, asar tili soddagina oʻquvchini zeriktiradigan darajada murakkab jumlar, qahramonlar bilan yozilmagan. Asar xalqning jonli tilida yozilgan boʻlib oʻquvchini vaqtini unimli oʻtkazish bilan birga unga tarbiya ham beradigan bir asar hisoblanadi. Bu asar oʻzbek tiliga oʻgirilar ekan baʼzi joylarda kamchiliklarni hisobga olmasak yozuvchi uslubini saqlab qolgan deyish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXARI:

1. Salomov Gʻ. Tarjima nazaryasi asoslari. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1983.
2. Ochilov E. Tarjimashunoslikning nazariy masalalari (oʻquv qoʻllanma). – T.: 2014. 272 b
3. Egamova Y. Tarjimada personajlar nutqidagi jonli til elementlarini aks ettirish masalasi // Badiiy tarjima – doʻstlik quroli (Maqolalar toʻplami). – Toshkent, 2017. 33–34-betlar.
4. Kazancı A. Üvey anne. – İstanbul: Ensar Neşriyet, 2017. 232 b.
5. Qozonchi A L. Eng sara asarlari. – Toshkent: Book Media Nashr, 2020. – 592 b.
6. Aziz Nesin. Adamı zorla deli ederler. – İstanbul: Adam yayınları, 2005. – 192 b.
7. Önal Mehmet. Edebi dil ve üslup. – Erzurum: Atatürk üniversitesi, Türkiye araştırmalar enstitüsü dergisi, 2008. – 210 s.
8. Durmuş İsmail. Üslup cilt II. – İstanbul: TDV İslam ansiklopedisi, 2012. – 96 s.
9. Çoban Ahmet. Edebiyatta üslup üzerine. – Ankara: Akçağ, 2004. – 160 s.
10. Yoʻldoshev B. Hozirgi oʻzbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional uslubiy xususiyati: Filol. fan. nomz. ...diss. – Toshkent, 1993. – 297 b.